

ROLA OGRODU BOTANICZNEGO UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W PRZEBUDOWIE ZABYTKOWEGO PARKU W CIĄŻENIU*

The role of the Botanical Garden of A. Mickiewicz University in the reconstruction of historical park in Ciążen

Aleksander ŁUKASIEWICZ

Ogród Botaniczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 165, 60-594 Poznań

Ciążen leży 22 km na zachód od Konina, na wysokim, stromym brzegu Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej, przy rozgałęzieniu dróg z Ciążenia do Pyzdr, Słupcy i Goliny.

Pierwotnie stanowił on kasztelanię. Już przed 1260 aż do 1818 roku był własnością biskupów poznańskich.

W wieku XIV siedziba biskupów miała charakter obronny i była opasana murem. Na prośbę biskupa Jana, król Aleksander Jagiellończyk, przywilejem z 1504 roku, zezwolił na założenie w Ciążeniu miasta, co jednak nie doszło do skutku. W końcu XVII wieku pałac popadł w ruinę.

Okolo roku 1730, biskup Jan Tarło wznosił parterowy pałac z muru pruskiego, który w połowie XIX wieku został rozebrany. Resztki jego fundamentów przetrwały po południowo-wschodniej stronie obecnego pałacu.

W latach 1760-1770 architekt Józef Sacco wybudował dla biskupa Teodora Czartoryskiego nowy pałac, który ukończono za biskupa Ignacego Raczyńskiego, w latach 1794-1818 (Ryc. 1).

Po konfiskacie dóbr biskupich przez rząd pruski, w roku 1818, pałac przeszedł w ręce prywatne. Kolejnymi właścicielami Ciążenia, do roku 1939, byli Grudzińscy i Golczowie.

Po roku 1918 zadłużony majątek przejął Bank Gospodarstw Rolnych w Poznaniu i wy-

dzierzałwił go rodzinie Gorliczów. W roku 1939 po wkroczeniu Niemców, zainstalowano tam szkołę dla niemieckiej młodzieży żeńskiej.

Po II wojnie światowej część majątku została rozparcelowana, a część przejęta przez PGR w Strzałkowie. Do roku 1969 mieściła się w nim szkoła podstawowa, po czym przejął go Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, na potrzeby Biblioteki Głównej UAM, która gromadzi tam między innymi największe w Polsce zbiory masonskie (masoniana).

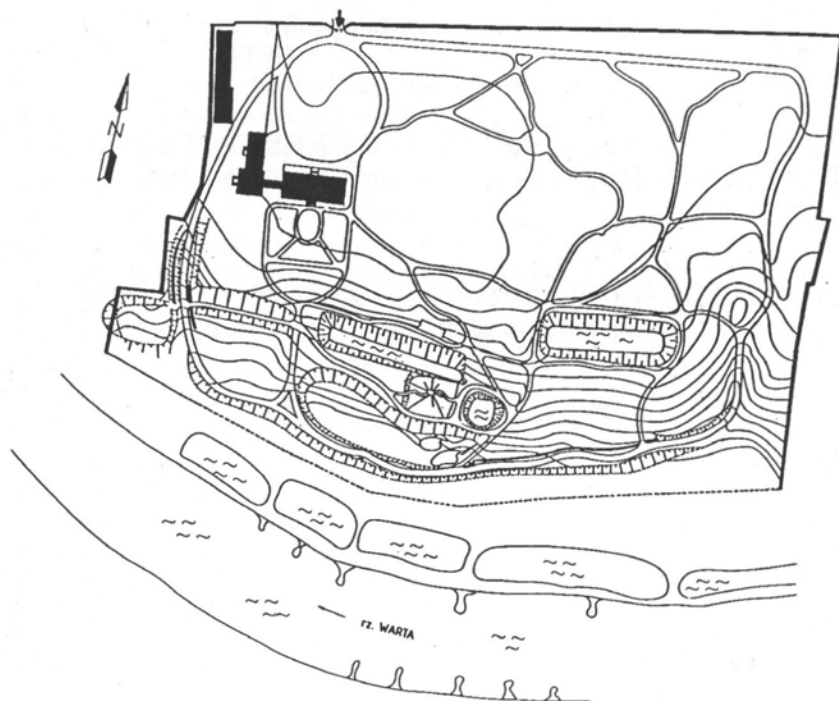
Pałac znajdował się w tym czasie w stanie ruiny, a park był całkowicie zdewastowany i dziczyał.

Po II wojnie światowej zaniechano wszelkich prac pielęgnacyjnych. Wprowadzano natomiast przypadkowe, chaotyczne wysadzanie młodych drzew, głównie topoli i lip, w ramach czynów społecznych.

Dawnych planów parku z przed 1939 roku nie odnaleziono. Zachowały się jedynie nieliczne fragmenty założenia (owalny gazon między bramą a pałacem i aleja lipowa).

W roku 1980, na prośbę ówczesnego dyrektora Biblioteki Głównej UAM - dr Zdzisława Szkutnika, podjąłem się pokierowania całością spraw związanych z rewaloryzacją parku przy pałacowego w Ciążeniu. W związku z tym, po roku 1980, zgodnie z moją sugestią, zlecono wykonanie projektu rewaloryzacji parku

*Referat wygłoszony na posiedzeniu Rady Ogrodów Botanicznych i Arboretów dnia 17 maja 1996 roku w Ciążeniu.

Ryc.1 Koncepcja przebudowy i rozbudowy parku (1980-1998). (projekt oraz nadzór nad realizacją - prof. dr hab. Aleksander Łukasiewicz)

Fig. 1 Conception of rebuilding and extension of the park (1980-1998). (Design and supervision by prof. Aleksander Łukasiewicz)

Ryc. 2 Widok na pałac w Ciążeniu od strony południowej - jesień 1996

Fig. 2 A view over the south side of the palace in Ciążeniu - autumn 1996

Fot./Photo: M. Wagner

w Ciążeniu inż. Zygmunta i Awzanowi. W pracy swej autor, wspólnie z żoną Krystyną wykorzystali opracowanie z roku 1978 mgr inżynierów Hipolita Rataja i Józefa Barta, przy merytorycznej, stałej mojej konsultacji. W krajobrazowej części parku zasugerowałem autorom układ wszystkich nowych ciągów spacerowych jak również sposób obsadzenia terenu Parku.

Ryc. 3 Ciążeń 1996 rok. Zabytkowa aleja lipowa w okresie jesieni.

Fig. 3 Ciążeń - (1996). Monumental linden alley in autumn.

Fot./Photo: M. Wagner

W roku 1983 autorzy opracowali koncepcję rewaloryzacji parku, a w roku 1985 projekt techniczny rewaloryzacji.

Realizacja projektu polegała w pierwszym okresie w latach 1982-1985, na usuwaniu samosiewów drzew i krzewów w północnej części parku oraz odtworzeniu układu dróg po północnej stronie pałacu, a także realizacji, zaprojektowanego przez autorów, założenia po południowej stronie pałacu.

Całość prac związanych z realizacją projektu prowadzona była początkowo pod kierunkiem inż. Z. Awzana i moim, przez pracowników Biblioteki Głównej, a dorywczo również przez pracowników Ogrodu Botanicznego UAM. Chciałbym tu sprostować nieścisłą informację inż. Z. Awzana, który w opisie projektu podał, że wszystkie nasadzenia w Parku zostały dokonane pod Jego kierunkiem. W rzeczywistości uczestniczył on tylko w obsadzaniu frontowej (owalnej) części Parku w latach 1983-1985 pod wspólnym Jego i moim kierunkiem,

co stanowi zaledwie 5% wszystkich nowych nasadzeń. Pozostałe nasadzenia na terenie całego Parku są wykonywane pod moim kierunkiem i przy moim bezpośrednim udziale.

Niezwykle pracochłonne i uciążliwe było usuwanie gąszczu samosiewów ekspansywnych gatunków takich jak robinia akacjowa, bez czarny i śnieguliczka. Prace te rozpoczęto już w roku 1982 i trwały one do roku 1994. Usuwano ponad to stopniowo także i młodsze drzewa, przypadkowo wysadzone na terenie parku, w ramach tzw. czynów społecznych. Były to głównie topole, lipy i świerki. Nadmienię należy że poprzedni asortyment drzewostanu był stosunkowo ubogi i monotony, liczył około 30 taksonów liściastych i 5 taksonów iglastych drzew i krzewów.

W związku z tym że po roku 1990 właścicielem byłego PGR-u została „Agencja Rolna” zaistniała możliwość powiększenia parku w kierunku zachodnim. Wystąpiono wówczas do wojewody konińskiego o przesunięcie

Ryc. 4 Ciążen 1996 rok. Widok z pałacu na rozległą dolinę rzeki Warty.
Fig. 4 Ciążen - (1996). A view from the palace over vast Warta river's valley.
Fot./Photo: M. Wagner

granicy zachodniej, do granic historycznych. Sprawa ta została rozstrzygnięta pozytywnie na korzyść Uniwersytetu w roku 1993. Umożliwiło to przejęcie sąsiadujących z pałacem budynków (pawilonu i oficyny), jak też odzyskanie od Agencji Rolnej oderwanej uprzednio części parku i poprowadzenie okólnej drogi, również wzdłuż zachodniej granicy.

W związku z powiększeniem parku zaistniała konieczność opracowania nowych założeń i racjonalniejszej lokalizacji zabudowy gospodarczej oraz likwidacji niektórych założeń, jak np. przewidzianego poprzednio amfiteatru we wschodniej części parku, w malowniczym wąwozie.

Park w Ciążeniu posiada kształt zbliżony do prostokąta o średniej długości 390 i szerokości 300 m.

Podstawę przestrzennego układu parku stanowi układ regularny, w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu oraz układ krajobrazowy w pozostałych częściach. Główna brama i droga wjazdowa znajdują się na osi pałacu.

W krajobrazowej części parku główny element stanowi obwodnica, biegnąca od bramy wjazdowej w kierunku wschodnim. Integralnym jej składnikiem jest monumentalna aleja lipowa (Ryc. 2), licząca 100 - 170 lat, o długości 300 m i szerokości 6 m (w miarę potrzeby uzupełniana), założona prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX wieku. Następnie obwodnica skręca ku południowi, częściowo prowadząc dnem wąwozu, dalej biegnie wzdłuż doliny Warty z dość licznym starodrzewem (lipy, klony polne, dęby, jesiony i in.). Przy zachodniej granicy parku obwodnica skręca w kierunku północnym, do głównej bramy wjazdowej.

Od głównej bramy wjazdowej prowadzą do pałacu dwie drogi otaczające gazon o kształcie nieregularnego owalu.

Konfiguracja terenu jest urozmaicona, zwłaszcza w części południowej i wschodniej. W tej ostatniej istnieje malowniczy wąwóz opadający w kierunku Warty. Natomiast w części środkowej i zachodniej, w odległości

Ryc. 5 Ciążeń 1996 rok. Fragment kolekcji roślin iglastych w części frontowej.
 Fig. 5 Ciążeń - (1996). Part of the coniferous plant collection in front of the palace.
 Fot./Photo: M. Wagner

około 50 m od pałacu, teren opada, z około 15 - 25% nachyleniem, w kierunku doliny Warty (Ryc. 3).

Północna część parku leży na wysoczyźnie morenowej płaskiej, gdzie przeważają siedliska grądowe. Południowa natomiast rozciąga się na zboczu doliny, opadającej w kierunku Warty i kończy się zbiorowiskami łęgowymi.

Na terenie parku można wyróżnić 3 zasadnicze strefy siedliskowe. Są to, według dr J. Kordakowa:

- Nadwarciańskie mady nadrzeczne.
- Środkowa i nadzalewowa terasa wraz z dolnymi częściami stoków wysoczyzny i ujściami naturalnych wąwozów (o glebach zmienionych, antropogenicznych [kulturoziemnych], zwykle próchnicznych) Sporadycznie występują tam niewielkie wycieki wywierzysskowe.
- Płaszczyzna wysoczyzny, na której rozpościera się górna część parku z glebami próchnicznymi (kulturoziemnymi), o pH 6,5 do 7,5. Przeważają tu siedliska grądowe.

W zachodniej części parku, na wysoczyźnie wznosi się dwupiętrowy, rokokowy pałac, zbudowany na rzucie podłużnego prostokąta. Przylegają do niego, od strony zachodniej: prostokątny pawilon zwany „kostką” oraz oficyna zwana „spichlerzem”, a w bliskiej odległości zabytkowy budynek socjalny i budynki gospodarcze.

Po roku 1980, jako pierwszą, zagospodarowano od podstaw frontową część parku, leżącą między bramą wjazdową i pałacem. Zgodnie z moją sugestią trzon tych nasadzeń stanowią gatunki zimozielone, w tym również kultywary, dzięki czemu ta część parku o każdej porze roku jest atrakcyjna.

W południowej części parku znajdują się dwa większe, prostokątne stawy i jeden mały, o kształcie owalnym, zasilane wodą gruntową. Pierwotnie użytkowane były one jako stawy rybne.

Na południe od zachodniego stawu znajduje się kilkumetrowej wysokości kopiec widokowy „Parnas”, zwany też Kamienną lub Tatarską

Górą, o kwadratowej podstawie (obecnie zde-wastowany, przewidziany do przebudowy). Usypany był on prawdopodobnie z ziemi uzyskanej z wykopów pod stawy.

Po południowej stronie pałacu, zaprojektowana tam zieleń ma również układ regularny. Dominują tu także zimozielone gatunki liściaste i iglaste, dla których tło stanowi staro-drzew parku.

Dosadzany corocznie materiał roślinny pochodzi z Ogrodu Botanicznego. O wielkiej wartości zastosowanego tu materiału roślinnego decyduje nie tylko jego ilość, ale i coraz bogatszy jego asortyment (Ryc. 4).

Wnętrze parku, dzięki nowo wprowadzonej sieci dróg spacerowych, poprowadzonych płynną linią, podzielone jest na 27 kwater. Umożliwia to racjonalne i przejrzyste prowadzenie dokumentacji nasadzeń drzew i krzewów oraz ich odszukanie w terenie.

Rozpoczęta w roku 1981 praca nad odbudową przebudową i rozbudową parku w Ciężeniu rozwijała się nadal intensywnie i trwa do dnia dzisiejszego. Kieruję się w niej następującymi przesłankami i potrzebami:

- W ostatnim 10-leciu nastąpiły znaczne zmiany w granicach parku, który został powiększony w kierunku zachodnim. Obecnie jego powierzchnia wynosi 12 ha.

- Zmieniły się też kryteria odnośnie przeznaczenia poszczególnych części parku.

I tak, nie zachowano na terenie parku przewidzianych uprzednio: ogrodu warzywnego, drzew i krzewów owocowych (inspirujących kradzieże i dewastację), zaplecza gospodarczego w południowo-zachodniej części parku jak też i urządzeń sportowych i rekreacyjnych, z amfiteatrem itp., w pld.-wsch. części parku. Zlikwidowano też wszystkie ogrodzenia wewnętrzne z siatki.

- Zrezygnowano z dalszej odbudowy stawów, z uwagi na coraz słabsze zasilanie ich wodami gruntowymi. I tak, największy staw, w sąsiedztwie „Parnasu” ma być wypłycony, a na jego terenie projektuje się stopniowe wprowadzanie roślin wilgociolubnych. Do wypłyconia przewiduje się również prostokątny staw po stronie wschodniej, w którym niemożliwe jest utrzymanie czystej wody. Losy okrągłego

stawku, w sąsiedztwie „Parnasu”, będą zależały od możliwości utrzymania w nim odpowiedniego poziomu wody.

- W latach 1985 - 1995 na wielką skalę prowadzono prace niwelacyjne, w południowo-wschodniej części parku, gdzie poszerzono górny taras o około 5 m w kierunku Warty. W części południowej, obniżonej, wykonano nasyp pod przyszłą drogę (4 m szer. i 1 m wys.). Umożliwiło to poprowadzenie na nim południowej części obwodnicy, nie zalewanej w okresach wylewów Warty. Podobne nasypy wykonano w związku z budową drogi po południowej stronie „Parnasu”. Dalsze prace niwelacyjne wykonano przy obniżaniu poziomu terenu w sąsiedztwie pawilonu tzw. „Kostki” oraz podwyższeniu poziomu na kwaterze XXVI, w południowo-zachodniej części parku i modelowaniu przylegających skarp. Docelowo kwatera ta przewidziana jest dla celów sportowo - rekreacyjnych (siatkówka, piłka nożna, ognisko).

- W latach 1980 - 1985, likwidację samosiewu przeprowadzono tylko w północnej części parku. Natomiast podobnie zarośnięta, południowa jego część, była oczyszczona z samosiewów i odrostów dopiero w latach 1985 - 1995. Umożliwiło to odsłonięcie staro-drzewu na terenie całego parku i wyeksponowanie drzew pomnikowych - lip, jesionów, klonów polnych, dębów oraz wprowadzanie cenniejszych gatunków roślin. Odtworzono także dzięki temu bezpośrednie dojście do historycznych, kameralnych placyków - byłych „altanek lipowych”.

- Zaistniała też potrzeba zaprojektowania nowej sieci dróg w krajobrazowej części parku, logicznie łączącej z sobą poszczególne kwatery parku, zgodnie z ich przeznaczeniem i charakterem. Została ona w zasadniczy sposób zmieniona. Na drogach o dużym spadku, niezbędnym okazało się zastosowanie bocznych odpływów na odprowadzanie nadmiaru wód deszczowych.

- Założenia regularne, po południowej i północnej stronie pałacu, zasadniczo nie były zmienione w stosunku do zachowanych materiałów i projektu inżynierów K. i Z. Awzanów. Poza usunięciem samosiewów drzew i krzewów oraz

zlikwidowaniem środkowej drogi, przecinającej gazon frontowy, wszystkie nasadzenia (za wyjątkiem kilku okazałych drzew liściastych) zostały wykonane przez pracowników UAM.

Z Ogrodu pochodził także materiał roślinny. Założenie po południowej stronie pałacu musiało być zrekultywowane od podstaw (oczyszczenie z gruzu i kamieni, użyznienie) i obsadzone zgodnie z planem.

- Upřednio wykonany projekt nie przewidywał przebudowy „Parnasu”, który jest nieustannie dewastowany. W stanie obecnym niemożliwe jest racjonalne jego zagospodarowanie. Wymaga on starasowania zboczy, przy użyciu materiału skalnego o większych rozmiarach.

- W związku ze znacznymi ubytkami oraz corocznym wzbogacaniem kolekcji roślinnych w parku, należało przewidzieć ponowną inwentaryzację całości oraz naniesienie na plan nowych nasadzeń.

Inwentaryzacja podana w projekcie inż. K. i Z. Awzanów obejmowała 1181 drzew i krzewów (rok 1985), z czego do chwili obecnej pozostało tylko 846. Nowe nasadzenia, do roku 1995 obejmowały ponad 400 osobników, dzięki temu stan kolekcji liczy obecnie 1350 drzew i krzewów. Do cenniejszych nowowprowadzonych gatunków należą z iglastych: *xCupressocyparis leylandii*, *Larix polonica*, *Metasequoia glyptostroboides*, *Picea omorica*, *Pinus ponderosa*, liczne odmiany *Thuja occidentalis*, *Taxus* i *Juniperus*. Z liściastych natomiast: *Acer palmatum*, *A. cissifolium*, *Castanea sativa*, *Ailanthus altissima*, *Gymnocladus dioica*, *Ilex aquifolia*, *Fagus silvatica*, *Liquidambar styraciflua*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Staphyllea pinnata*, *Sorbus torminalis*. Kolekcje te będą w dalszym ciągu powiększane, zasadniczo o gatunki najmniej zawodne. Na skutek obniżania się wód gruntowych, zwłaszcza w obrębie starych nasadzeń, obserwuje się dość liczne wypady (świerki, modrzewie, brzozy, graby, starsze lipy i jesiony).

Szczególnymi akcentami krajobrazowymi są walory kompozycyjno-przestrzenne:

- Główny wjazd z widokiem na pałac.
- Regularne założenia, po południowej stronie

pałacu, z widokiem na rozległą dolinę Warty, w obramowaniu leśnym na horyzoncie.

- Nieregularne założenia po wschodniej stronie pałacu z rozległym widokiem na starodrzew.

- Szereg elementów kompozycyjnych, zwłaszcza w krajobrazowej części parku, położonej od strony wschodniej i południowej, eksponujących starodrzew i nowe nasadzenia.

Przedstawiłem tu krótką historię i charakterystykę ogólną Parku przypałacowego w Ciężeniu, stanowiącego piękne obramowanie dla zabytkowego pałacu, pochodzącego z drugiej połowy XVIII wieku, dawnej siedziby biskupów poznańskich. Już obecnie stanowi on przykład konsekwentnej rekonstrukcji obiektu zabytkowego w województwie konińskim.

Szczegółowy wykaz kolekcji, zgromadzonych na poszczególnych kwaterach (dotąd nieopublikowany) stanowi drugą część tego opracowania. Inwentaryzację tę wykonali mgr Ewa Grygiel i dr Jerzy Kordakow.

Nadmienić należy, że odbudowa parku w Ciężeniu i jego utrzymanie możliwe są dzięki stałym zabiegom dyrekcji Biblioteki Głównej UAM, zrozumieniu dla tych potrzeb władz Uniwersyteckich oraz systematycznej pomocy władz województwa konińskiego.

Odbudowa i rozbudowa Parku w Ciężeniu realizowane są dzięki zaangażowaniu dyrekcji Ogrodu Botanicznego UAM, która od początku przejęła na siebie całość prac związanych z jego rewaloryzacją i modernizacją.

SUMMARY

The paper presents the short history of the park and palace complex in Ciężenie, and the restoration of the park from 1980. In the moment of the assumption of the object by Adam Mickiewicz University in 1969 it was totally desolated. The arrangement was done by removing the great amount of wild self-seedings, extensive species and plants planted during so called „voluntarity act”.

First, the northern part of the park was reconstructed, especially it's front part from the main entrance. Next the southern part was arranged, then the landscape part of the park. After the enlargement in 1993, the new project of the whole park was done, based on the specific assump-

tions. Now the total area of the park is 12 ha. The whole park is divided into 27 garden beds, what enables exact documentation of the planting and functional layout of the promenades. The integral part of the park is the historical linden alley which in large part lies along the valley of Warta river.

In the next few years the finish of park rebuilding and introducing of new valuable, a attractive plant species is planned.

Many years' park reconstruction is realized thanks to management of the Library of Adam Mickiewicz University, with friendly attitude of the University and Konin province authorities as well as thanks to engagement the manegement of the Botanical Garden of Adam Mickiewicz University

LITERATURA

Rataj H., Bartz J., 1978. Ewidencja parku pałacowego w Ciążeniu (maszynopis).

Awzan K., Awzan Z., 1983. Koncepcja rewraloryzacji parku pałacowego w Ciążeniu.

Awzan K., Awzan Z., 1985. Projekt techniczny rewraloryzacji parku pałacowego w Ciążeniu.

Kordakow J., 1996. Charakterystyka siedlisk i naturalnej roślinności parku przypałacowego w Ciążeniu, woj. konińskie (maszynopis).

Łukasiewicz Sz., 1996. Ogólna charakterystyka geomorfologiczna terenu obejmującego zabytkowy park Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Ciążeniu (maszynopis).

Plan istniejącego stanu parku w Ciążeniu w skali 1 : 500, wykonany według koncepcji A. Łukasiewicza przez dyplomantów Technikum Geodezyjno-Drogowego w Poznaniu, pod bezpośrednim kierownictwem mgr inż. Andrzeja Witkowskiego, przy współudziale dr Jerzego Kordakowa.

Inwentaryzacja materiału roślinnego przeprowadzona przez dr Jerzego Kordakowa i mgr Ewę Grygiel.